

Hoofdstuk 6

Het ontologisch argument

Emanuel Rutten

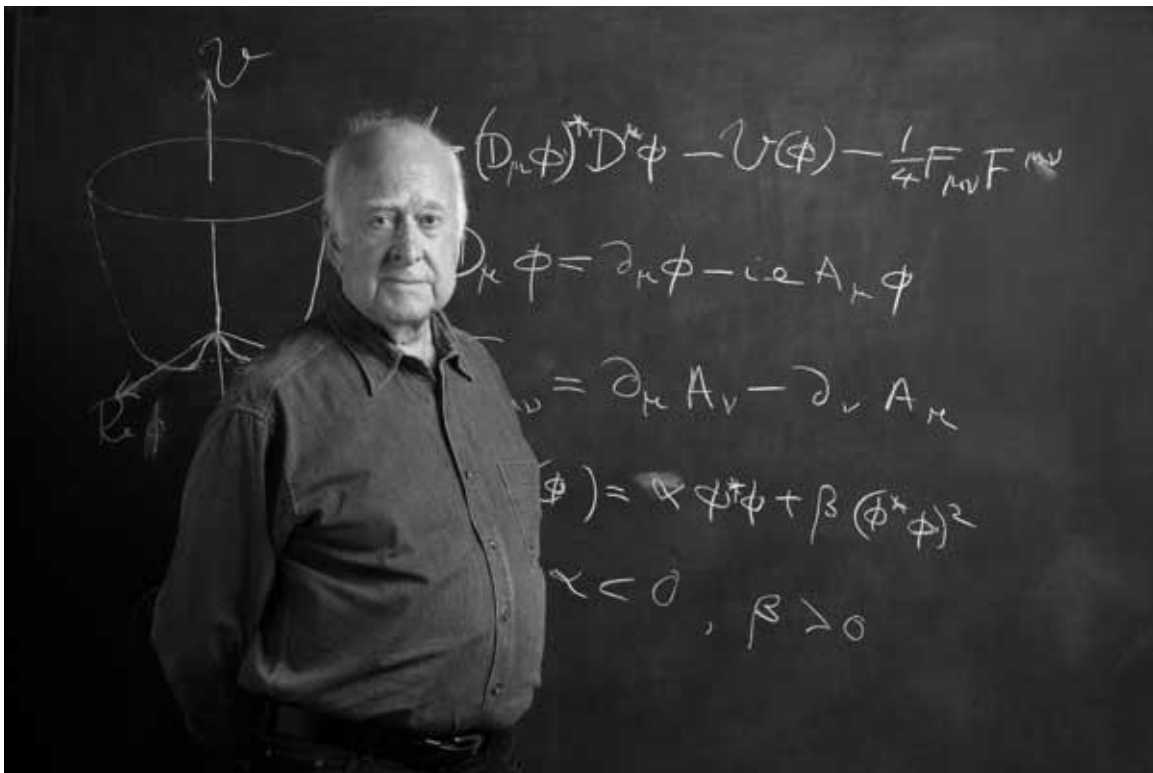
Veel argumenten voor het bestaan van God maken gebruik van gegevens die direct of indirect met de zintuigen verkregen zijn. Denk aan het gegeven dat de kosmos uit een oerknal is ontstaan of dat er wereldwijd miljoenen mensen religieuze ervaringen hebben gehad. Er zijn echter ook argumenten voor het bestaan van God die geen gebruik maken van zulke gegevens. Deze argumenten beginnen direct vanuit ons zuivere denken en doen verder geen beroep op onze zintuiglijke ervaringen.

Een voorbeeld hiervan zijn de zogeheten 'ontologische argumenten' voor het bestaan van God. In dit hoofdstuk zullen we drie van zulke argumenten bespreken. Het startpunt van een ontologisch argument is een bepaalde definitie van God, zoals dat God 'datgene is waarboven niets groter gedacht kan worden' of dat God een 'maximaal perfect wezen' is. Vanuit die definitie wordt vervolgens door het volgen van een aantal logische denkstappen aangetoond dat God bestaat.

Dit lijkt op het eerste gezicht wellicht onmogelijk. Wij kunnen toch nooit de sprong maken van ons zuivere denken naar concrete kennis over de werkelijkheid buiten onze geest? Waarom zou ons denken ook maar iets zinnigs daarover kunnen zeggen, laat staan zelfs over het bestaan van God? Nu is er echter al een eeuwenoude intuïtie dat dit wel degelijk mogelijk is. In bijna de hele geschiedenis van de Westerse filosofie is men ervan uit gegaan dat er een hechte parallelle bestaat tussen ons denken en de werkelijkheid om ons heen, en dat we daarom louter vanuit ons denken tot bepaalde gedachten kunnen komen die inzicht bieden in de aard van de werkelijkheid.

De geschiedenis van de natuurkunde laat zien dat dit inderdaad geen onredelijk uitgangspunt is. Neem de speciale en algemene relativiteitstheorie van Einstein. Dit is een theoretische denkconstructie die pas veel later verrassend nauwkeurig door allerlei experimenten werd bevestigd. En hetzelfde geldt voor de kwantummechanica, die door Heisenberg en Schrödinger werd ontwikkeld: aanvankelijk een louter theoretisch model, daarna ook experimenteel tot in de kleinste details bevestigd. Meer recent is het voorbeeld van de ontdekking van het Higgs-deeltje. Het bestaan van dit deeltje was decennia geleden al voorspeld op grond van voornamelijk theoretische overwegingen, lang voordat men door experimenten het bestaan van dit deeltje ook daadwerkelijk kon vaststellen.

Het is dus alleszins redelijk om te veronderstellen dat wij vanuit ons denken inzicht kunnen krijgen in de werkelijkheid. Aan het eind van de vroege middeleeuwen, maar waarschijnlijk veel eerder, zijn er dan ook verschillende argumenten ontwikkeld waarin men zelfs het bestaan van God afleidt uit een gegeven definitie van God. Nu heeft het vakgebied van de logica in de vorige eeuw een enorme ontwikkeling doorgemaakt, vooral door de opkomst van allerlei nieuwe vormen van logisch redeneren. Mede hierdoor heeft het uitwerken van ontologische argumenten vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw opnieuw een enorme vlucht genomen in de analytische wijsbegeerte. Ook vandaag de dag zijn dit soort argumenten nog steeds in ontwikkeling en veelbelovend.

In 1964 voorspelde Peter Higgs, voornamelijk op theoretische gronden, het bestaan van het Higgs-deeltje. Het duurde tot 2012 voor het bestaan van dit deeltje ook vanuit de waarneming werd bevestigd.

Dat waarboven niets groter denkbaar is, moet bestaan

Anselmus van Canterbury ontwikkelde een redenering voor het bestaan van God dat algemeen als het meest klassieke ontologische argument wordt beschouwd. Anselmus werd rond 1033 geboren in Aosta in Noord-Italië. Hij stamde uit een welvarend adellijk geslacht. Toen op een gegeven moment zijn moeder was gestorven en de strengheid van zijn vader hem teveel werd, verliet hij op drieëntwintigjarige leeftijd zijn geboortestreek om vervolgens een aantal jaren door Frankrijk te

zwerfen. Op zijn zevenentwintigste trad hij in als novice in het beroemde benedictijnen klooster van Le Bec in Normandië. Daar maakte hij snel carrière. Via prior werd hij abt en onder zijn leiding groeide het klooster uit tot een belangrijke school in Europa. In 1083 vertrok hij zelfs naar Engeland om aartsbisschop van Canterbury te worden. Intussen werd de sfeer om hem heen grimmiger: er volgden enkele zware theologische conflicten en hij werd zelfs tot tweemaal toe verbannen uit Engeland. Anselmus overleed rond 1109. Het was vooral tijdens zijn periode in het klooster van Le Bec dat Anselmus zijn belangrijkste filosofische werken schreef, zoals het *Proslogion* waarin hij zijn ontologisch argument uitwerkt. Hij wilde hiermee de verschillende argumenten voor het bestaan van God uit zijn eerdere *Monologion* vervangen door één enkel toereikend argument. Deze kwam al in zijn tijd bekend te staan als de *ratio Anselmi*. Hier is iets ingekorte weergave van de tekst uit het tweede hoofdstuk:

“Wij geloven dat God datgene is *waarboven niets groter gedacht kan worden*. Of bestaat zoiets niet, omdat de dwaas in zijn hart heeft gezegd: er is geen God? Maar deze dwaas hoort toch wat ik zeg, ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’, en begrijpt ook wat hij hoort; en wat hij begrijpt, is in zijn verstand. Zo dan wordt ook deze dwaas ervan overtuigd dat ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ op zijn minst in het verstand bestaat, omdat hij begrijpt wat hij hoort, en al wat begrepen wordt in het verstand is.

En zeker kan ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ niet *alleen* in het verstand zijn. Want als het uitsluitend in het verstand zou bestaan, dan kan men denken dat het ook in werkelijkheid bestaat, en dat is groter. Als dus ‘datgene waarboven niets groter gedacht kan worden’ alleen in het verstand zou bestaan, dan kan precies boven ‘datgene waarboven *niets* groter gedacht kan worden’ toch nog iets groter gedacht worden. Maar dat is absoluut onmogelijk. Daarom bestaat zonder enige twijfel ‘iets waarboven niets groter gedacht kan worden’ in het verstand én in werkelijkheid”.

Anselmus begint zijn argument dus met een *definitie* van God. God is per definitie datgene waarboven niets groter gedacht kan worden. Je kunt niets bedenken dat groter is dan God. Dit is op zichzelf logisch, want als je iets groter dan God zou kunnen bedenken, dan zou dát God zijn.

Verder gaat Anselmus uit van twee soorten bestaanswijzen, namelijk *bestaan in het verstand* en *bestaan in werkelijkheid*. Alles wat er is, bestaat op één van deze twee manieren. Zo bestaat bijvoorbeeld een eenhoorn in het verstand, en niet in werkelijkheid. Er lopen in de reële wereld buiten ons denken immers geen eenhoorns rond. Die bestaan alleen als gedachte in onze geest. De Eiffeltoren bestaat daarentegen wel in werkelijkheid, namelijk midden in Parijs, en dus niet in het verstand. Neem echter het *concept* van de Eiffeltoren. Dit concept is ook iets. Waar bestaat het?

Welnu, het bestaat als gedachte in het verstand. We moeten dus een scherp onderscheid maken tussen enerzijds het concept van iets en anderzijds dat iets zelf. Wanneer ik denk aan de Eiffeltoren, dan is mijn gedachte eraan (het concept ervan) immers niet de Eiffeltoren zelf! Het concept van de Eiffeltoren bestaan in het verstand, terwijl de Eiffeltoren in werkelijkheid bestaat.

Het is dan ook onmogelijk dat *een en hetzelfde* op twee verschillende manieren tegelijk bestaat. Iets kan immers ook niet materieel én immaterieel zijn, rond én vierkant zijn, 10 kg én 20 kg wegen. Alles wat bestaat, bestaat *of* in het verstand (en dan dus niet in werkelijkheid) *of* in werkelijkheid (en dan dus niet in het verstand).

Toch heeft Anselmus het over God die én in het verstand én in werkelijkheid bestaat; hij bedoelt daar echter mee dat het concept van God in het verstand bestaat terwijl God zelf in werkelijkheid bestaat. Wanneer Anselmus dus zegt dat *X niet alleen* in het verstand bestaat, bedoelt hij dat het concept *van* X in het verstand bestaat en dat X zelf in werkelijkheid bestaat. Ook als hij stelt dat *Y op zijn minst* in het verstand bestaat, dan betekent dit dat het concept van Y in de geest bestaat, los van de vraag of Y zelf ook echt in werkelijkheid bestaat. En wanneer Anselmus zegt dat *Z alleen* of *uitsluitend* in het verstand bestaat, dan kan hij 'alleen' of 'uitsluitend' net zo goed weglaten en dus gewoon zeggen dat Z in het verstand bestaat. *Hetzelfde* object kan immers onmogelijk in het verstand *en* in werkelijkheid bestaan. Ik benadruk dit omdat het belangrijk is voor een goed begrip van Anselmus' argument.

Anselmus begint met de constatering dat zijn definitie van God door iedereen wordt begrepen. Ook wie niet in God gelooft, kan namelijk deze definitie op zich wel bevatten. En omdat alles waarvan de definitie begrepen wordt in het verstand of in de werkelijkheid bestaat, moet dit ook voor God het geval zijn. Maar welke van de twee bestaanswijzen is nu op God van toepassing? Om aan te tonen dat God in werkelijkheid bestaat doet Anselmus een denkexperiment. Hij onderzoekt de optie dat God alleen maar een concept in onze geest is en laat vervolgens zien dat dit absurde gevolgen heeft. Deze optie moeten we daarom verwerpen en dan blijft de optie over dat God reëel bestaat.

Hierbij gaat hij ervan uit, dat iets wat in het verstand bestaat ook in werkelijkheid zou kunnen bestaan, en dan dezelfde eigenschappen heeft, behalve dan dat het niet in het verstand bestaat en juist wel in werkelijkheid. Neem het concept van een paard in de wei. Nu is het inderdaad denkbaar dat er iets in werkelijkheid bestaat wat dezelfde eigenschappen heeft als dit concept, namelijk een paard dat je ziet staan in de wei aan de overkant van de straat, en dat alleen qua bestaanswijze verschilt van het concept dat je van dat paard had.

Anselmus doet ook nog een andere aanname, namelijk dat iets wat in werkelijkheid bestaat *groter* is dan iets dat in het verstand bestaat en verder dezelfde eigenschappen heeft. Neem dat paard. Dat paard in de wei aan de overkant van de straat is, volgens Anselmus, groter dan het concept van dit paard. Hij gaat er dus van uit dat je iets ontologisch groter of kleiner kunt noemen. En daar valt iets voor te zeggen. Wij vinden een mens 'groter' dan een mier en een mier 'groter' dan een zuurstofatoom; als dit niet zo was, dan zouden we ze wel hetzelfde behandelen. En zo is ook een werkelijk paard in de wei aan de overkant van de straat 'groter' dan de mentale voorstelling van een paard. Werkelijk bestaan is groter dan slechts bestaan als gedachte. Verder is ook bijvoorbeeld een goed wezen ontologisch groter dan een slecht wezen, aldus Anselmus. En dit laatste is ook van belang, zoals we verderop nog zullen zien.

Welnu, uit genoemde aannames volgt inderdaad dat de veronderstelling dat God een concept in onze geest is absurde gevolgen heeft. Laten we terugkeren naar het denkexperiment. Als God slechts een mentale voorstelling in ons verstand is, dan volgt uit de eerste aanname dat het denkbaar is dat er iets is, (zeg God-plus), met dezelfde eigenschappen als God, behalve dan dat God-plus in werkelijkheid bestaat. Nu is iets wat in werkelijkheid bestaat en voor de rest dezelfde eigenschappen heeft als iets anders wat in het verstand bestaat volgens de tweede aanname groter. God-plus moet dus groter zijn dan God. Dit is echter onmogelijk. God is immers per definitie datgene waarboven *niets* groter gedacht kan worden. God-plus kán dus helemaal niet groter zijn dan God. Kortom, de veronderstelling dat God in het verstand bestaat moet verworpen worden. Maar dan moet de andere optie waar zijn: God bestaat in werkelijkheid.

Maar bestaat het perfecte eiland dan ook?

Houd dit argument echter wel stand? Al in zijn eigen tijd kreeg Anselmus kritiek op zijn argument. Deze kwam van zijn tijdgenoot Gaunilo van Marmoutiers, net als Anselmus een Benedictijner monnik. Hij was echter, anders dan Anselmus, ervan overtuigd dat de mens slechts kennis over de wereld kan vergaren door zintuiglijke waarneming. Gaunilo moest dan ook niets hebben van Anselmus' argumentatie die juist helemaal los staat van zulke ervaringen. In zijn geschrift *Namens de Dwaas* werkt hij zijn kritiek op Anselmus' ontologisch argument nader uit. De dwaas uit de titel is uiteraard die dwaas uit de Psalmen waarnaar Anselmus in zijn argumentatie verwijst.

Gaunilo betoogt dat de argumentatie van Anselmus faalt, omdat we op grond van een soortgelijke gedachtegang allerlei absurde conclusies kunnen trekken. Hij geeft als voorbeeld *het meest perfecte eiland* – een parodie op Anselmus' definitie die later beroemd is geworden. Neem de volgende definitie: een eiland waarboven geen groter eiland gedacht kan worden. Dit concept wordt door ons begrepen en daarom zal het in het verstand of in werkelijkheid bestaan. Maar als je nu Anselmus zou

volgen, zou dit volmaakte eiland *in werkelijkheid* moeten bestaan. Als het namelijk alleen een mentale voorstelling zou zijn, dan kunnen we ons een groter eiland voorstellen, namelijk datzelfde eiland in werkelijkheid, en dat levert een tegenspraak op, want dat reële eiland zou groter zijn. Het is echter absurd te denken dat er zo'n volmaakt eiland in werkelijkheid bestaat. Hetzelfde geldt voor allerlei andere zaken, zoals het meest perfecte schip, het meest perfecte kasteel, de meest perfecte molen, enzovoort. We dienen deze argumentatie dus te verwerpen.

Daarom moeten we ook die van Anselmus verwerpen, aldus Gaunilo. Dat verloopt immers op dezelfde wijze. Gaunilo geeft dus niet aan *waar* precies de argumentatie van Anselmus volgens hem spaak loopt. Hij betoogt slechts dat Anselmus' argument niet correct kan zijn omdat langs dezelfde weg allerlei absurde conclusies getrokken kunnen worden.

Is zijn kritiek echter overtuigend? Anselmus ging er vanuit dat *alleen* iets dat begrijpelijk gedefinieerd kan worden in het verstand of in werkelijkheid moet bestaan. Iets waarvan de definitie onzin is hoeft namelijk niet te bestaan. Om zijn parodie te laten slagen moet Gaunilo dus aannemen dat 'een eiland waarboven geen groter eiland gedacht kan worden' vrij is van tegenspraken. Alleen dan kan hij namelijk een denklijn volgen die lijkt op die van Anselmus om die vervolgens spaak te laten lopen.

Het is echter maar de vraag of 'een eiland waarboven geen groter eiland denkbaar is' wel zo vrij is van tegenspraken. Je kunt zo'n definitie namelijk vergelijken met 'het grootste getal'. Met zo'n definitie lijkt op het eerste gezicht niets aan de hand. Maar als je er even over nadenkt, zie je dat dit niet kan. Er is geen grootste getal omdat voor ieder getal er altijd een getal bestaat dat groter is, bijvoorbeeld het getal in kwestie plus één! 'Het grootste getal' is daarmee een onzinnige definitie. Evenzo kunnen we voor ieder eiland altijd een eiland denken dat in een bepaald opzicht perfecter is. Bijvoorbeeld een eiland dat qua oppervlakte nog groter is, of dat nog meer palmbomen heeft, of een net iets mooier strand, enzovoort. 'Het meest perfecte eiland' kan door ons dus helemaal niet begrepen worden. We kunnen er daarom ook niet de gedachtegang van Anselmus op loslaten, en moeten daarom de parodie van Gaunilo verwerpen.

Voor het concept van God lijkt dit probleem echter niet op te treden. God wordt namelijk gedefinieerd als het meest perfecte *wezen überhaupt*. Er is per definitie niets dat groter is dan God. En met zo'n begrip lijkt inderdaad niets mis. Niet op het eerste gezicht en ook niet wanneer we het aan een nadere analyse onderwerpen. Zo is God bijvoorbeeld als meest volmaakte wezen alwetend; God kent alles wat waar is. En geen enkel wezen kan inderdaad meer weten dan zo'n wezen. Ook is God almachtig in de zin dat God al het logisch mogelijke kan doen. En geen enkel wezen kan inderdaad machtiger zijn dan zo'n wezen. God is eveneens maximaal onafhankelijk. Dat wil zeggen dat God voor zijn bestaan en voortbestaan van helemaal niets anders afhankelijk is. God heeft niets

anders nodig om te kunnen bestaan en voortbestaan. En inderdaad kan er geen wezen zijn dat onafhankelijker is dan een dergelijk wezen. Ook is God maximaal vrij in de zin dat God op geen enkele wijze door iets anders in zijn handelen kan worden beperkt. En geen wezen kan vrijer zijn dan dat.

Zo kunnen we nog meer voorbeelden geven. Het concept van God is dan ook zo, dat het ons niet lukt om iets te denken dat groter is dan God. De definitie van God is voor ons dus begrijpelijk. Anselmus' argument is dan ook niet vatbaar voor Gaunilo's parodie en houdt zich dus staande tegen zijn kritiek.

Is dit het volmaaktste eiland? Of zou het nog perfecter zijn, als het strand groter was, en de vegetatie gevarieerder? Is de definitie 'volmaaktste eiland' eigenlijk wel te begrijpen of innerlijk tegenstrijdig?

Is bestaan een eigenschap?

Nu kwam zevenhonderd jaar later de beroemde filosoof Immanuel Kant (1724-1804) met een heel andere kritiek. Om die te begrijpen moet je weten wat *bij Anselmus* een 'grootmakende eigenschap' is. 'Het hebben van een geweten' is bijvoorbeeld een grootmakende eigenschap, omdat een gewetenloos iemand groter wordt wanneer hij of zij op een dag een geweten verkrijgt. Een mens met een geweten is moreel perfecter dan iemand zonder enig moreel besef. Welnu, zoals bekend gaat

Anselmus er vanuit dat iets dat reëel bestaat groter is dan het concept ervan. Maar dit komt volgens Kant neer op de aanname dat we 'bestaan' als een grootmakende eigenschap aan iets kunnen toevoegen. Dit kan volgens Kant echter niet omdat 'bestaan' geen eigenschap van iets kan zijn.

Neem bijvoorbeeld die boom daar aan de overkant van de straat. Deze boom heeft uiteraard allerlei eigenschappen, zoals een bepaalde leeftijd, een bepaalde vorm, een bepaald gewicht, een bepaald aantal takken, een bepaald aantal bladeren, de kleur van de bladeren, het soort boom, enzovoort. Daarnaast heeft de boom echter niet ook nog eens het kenmerk 'bestaan'. Dat bestaan is eerder een voorwaarde om eigenschappen te kunnen hebben. Pas wanneer de boom bestaat kunnen we zinvol vragen naar de eigenschappen van deze boom, zoals het aantal takken of de kleur van de bladeren. Iets wat niet bestaat bezit immers geen enkele eigenschap! Maar dit betekent niet dat 'bestaan' zelf ook een eigenschap van die boom is. Wanneer ik mijn dochter inschrijf voor een nieuwe school, dan zal men allerlei eigenschappen van haar willen noteren, zoals haar leeftijd, geslacht, nationaliteit en woonplaats. Maar men zal niet noteren dat ze 'bestaat', want dat is uiteraard al voorondersteld. Kortom, 'bestaan' is zelf geen eigenschap.

Kant wijst er dus op dat de eigenschappen van iets ons altijd *informatie* moeten verschaffen over dat wat deze eigenschappen heeft. Als je een boom onderzoekt en bijvoorbeeld het gewicht, de kleur van de bladeren en het aantal takken ontdekt, neemt onze *kennis* van deze boom toe. Maar door te stellen dat die boom bestaat, leer je niets nieuws; dat veronderstelde je al lang.

'Bestaan' is dus inderdaad geen eigenschap. En daarom moet het argument van Anselmus verworpen worden, aldus Kant. Want die gaat er vanuit dat we 'bestaan' als grootmakende *eigenschap* aan iets kunnen toevoegen, wat op grond van voorgaande dus niet mogelijk is.

Nu heeft Kant inderdaad gelijk wanneer hij zegt dat 'bestaan' geen kenmerk van iets kan zijn. Wat hij echter niet lijkt te zien is dat Anselmus dit ook helemaal niet veronderstelt! Anselmus onderkent twee wijzen van bestaan: *in het verstand* en *in werkelijkheid*. En deze bestaanswijzen kunnen wel degelijk een eigenschap zijn. Stel namelijk dat iemand jou vertelt over X. Deze mededeling levert je de kennis op dat X bestaat, meer niet. Wanneer je vervolgens echter te horen krijgt dat X *in het verstand* bestaat, dan neemt jouw kennis van X weer wat toe. X is blijkbaar een mentaal idee en niet iets wat in de wereld buiten het verstand bestaat. Je weet nu meer van X, net zoals wanneer we zeggen dat het wit is, of bolvormig, of immaterieel.

Maar dan is 'in het verstand bestaan' ook een eigenschap. En precies hetzelfde geldt natuurlijk voor 'in werkelijkheid bestaan'. En dat is waar Anselmus vanuit gaat. Zijn argument is dan ook niet vatbaar voor genoemde kritiek van Kant.

Een moderne versie van Anselmus' argument

Nu is de belangstelling voor ontologische argumenten vanaf de jaren '60 weer sterk toegenomen. Zo hebben bijvoorbeeld de analytische filosofen Norman Malcolm, Charles Hartshorne en Alvin Plantinga nieuwe versies van het ontologisch argument ontwikkeld. Hieronder gaan we in op de versie die Plantinga uitwerkt in zijn boek *The Nature of Necessity* uit 1974.

Daar maakt Plantinga gebruik van de zogeheten 'modale logica'. Dat is die tak van de logica die zich bezighoudt met regels over wat mogelijk, onmogelijk en noodzakelijk is. Naast deze drie begrippen zijn ook 'actuele wereld' en 'mogelijke wereld' belangrijke begrippen in de modale logica. Voordat we verdergaan zetten we de definities van deze begrippen voor de duidelijkheid even op een rijtje.

- De *actuele wereld* is de feitelijk bestaande wereld. Het is de wereld zoals die daadwerkelijk is en waarin wij leven. Er is dan ook precies één actuele wereld.
- Een *mogelijke wereld* is een manier waarop de wereld is of had kunnen zijn. Zo is er bijvoorbeeld een mogelijke wereld waarin Nederland het WK '74 wint. Of waarin Aristoteles nooit filosoof wordt. We kunnen ons oneindig veel van dit soort mogelijke werelden voorstellen. Mogelijke werelden zijn dan ook denkconstructies, *denkbeeldige* werelden en niet bijvoorbeeld echt bestaande universums die parallel aan de onze bestaan. De actuele wereld, dus de feitelijk bestaande wereld waarin wij leven, de wereld waarin Nederland het WK '74 verliest en waarin Aristoteles filosoof wordt, is óók een mogelijke wereld. Wat werkelijk bestaat is immers per definitie ook mogelijk.
- Iets (een ding, situatie of gebeurtenis) is *mogelijk* als het bestaat, kan bestaan of had kunnen bestaan. Er is dan minimaal één mogelijke wereld is waarin het bestaat. De Domtoren in Utrecht bestaat en is dus mogelijk. Een eenhoorn bestaat niet maar is wel mogelijk. De werkelijkheid had immers zodanig kunnen zijn dat eenhoorns bestaan. Iets wat mogelijk is kan dus zowel *niet* (zoals een eenhoorn) als *wel* (zoals de Domtoren) in de actuele wereld bestaan.
- Iets is *onmogelijk* als het niet kán bestaan. Er is dan geen enkele mogelijke wereld waarin het bestaat. Denk bijvoorbeeld aan een vierkante cirkel of aan een getrouwde vrijgezel.
- Iets is daarentegen *noodzakelijk* als het onmogelijk niet kan bestaan. Het moet er wel zijn. Het bestaat dus in alle mogelijke werelden. Volgens sommige filosofen bestaan bijvoorbeeld getallen, zoals het getal twee, noodzakelijk. Ook wordt veelal gezegd dat noodzakelijk bestaan tot de definitie van God behoort. Als God bestaat, dan móét God ook wel bestaan. God bestaat dan dus in alle mogelijke werelden.

- Er is ook iets tussen onmogelijk en noodzakelijk in: dat noemen we *contingent*. Iets is contingent als het mogelijk bestaat, maar niet noodzakelijk. Het *kan* bestaan, maar het *hoeft niet* te bestaan. Iets is dus contingent als er minimaal één mogelijke wereld is waarin het bestaat (anders was het onmogelijk) en bovendien minimaal één mogelijke wereld is waarin het niet bestaat (anders was het noodzakelijk). Een eenhoorn of de Domtoren in Utrecht zijn allebei contingent. Er zijn mogelijke werelden waarin ze bestaan, maar in andere weer niet.

Een eenhoorn is 'contingent': het is een wezen dat kán bestaan, maar niet hoeft te bestaan. En inderdaad, in onze actuele wereld bestaat het niet. Maar wel in een andere mogelijke wereld.

Laten we kijken naar het argument van Plantinga. Hij definieert een *maximaal excellent* wezen als een wezen dat almachtig, alwetend en algoed is. Zo'n wezen kan alles, weet alles, en doet altijd het goede. Hiermee zijn we er echter nog niet. Plantinga gaat nog een stap verder. Hij definieert namelijk een *maximaal groot* wezen als een noodzakelijk bestaand wezen dat noodzakelijk maximaal excellent is. Dit wezen bestaat dus in iedere mogelijke wereld en is bovendien maximaal excellent in al die mogelijke werelden. Een korte naam voor dit wezen is God.

Deze definitie van God zegt natuurlijk nog niets over de vraag of God ook echt bestaat. Plantinga gaat er echter vanuit dat zo'n maximaal groot wezen in ieder geval mogelijk is. Onze voorstelling ervan lijkt immers innerlijk geen tegenstrijdigheden te vertonen. Een dergelijk wezen zou dus in ieder geval

kunnen bestaan. Plantinga vervolgt zijn redenering dan zo. Als een maximaal groot wezen mogelijk is, dan bestaat die dus in minimaal één mogelijke wereld. Volgens de definitie bestaat dit wezen in die ene denkbeeldige wereld noodzakelijk. Maar dit betekent dat het ook in alle andere denkbare werelden moet bestaan. Iets wat noodzakelijk bestaat, bestaat namelijk in alle mogelijke werelden. Nu is onze actuele wereld natuurlijk één van die mogelijke werelden. Het maximaal grote wezen bestaat daarom ook in de actuele wereld. Kortom, God bestaat.

Is deze redenering overtuigend? Volgens Plantinga's definitie van 'maximaal groot wezen' bestaat zo'n wezen noodzakelijk. Nu is noodzakelijk bestaan, net zoals contingent bestaan, een bepaalde manier van bestaan. Het zijn allebei *bestaanswijzen* en zoals eerder besproken is het geen probleem om die als eigenschappen te beschouwen. Plantinga veronderstelt met zijn definitie van God dan ook niet dat 'bestaan' een eigenschap is en hij neemt dat in zijn argumentatie verder ook niet aan. Zijn denklijn wordt dus, net als die van Anselmus, niet door Kants kritiek geraakt.

Plantinga's formulering lijkt echter als nadeel te hebben dat je zijn redenering ook om kunt draaien. Het is toch ook denkbaar dat er geen maximaal groot wezen is? In dat geval volgt dat er minimaal één mogelijke wereld is waarin een dergelijk wezen niet bestaat. Maar dit betekent dat het bestaan van een maximaal groot wezen onmogelijk is. Een dergelijk wezen zou immers in *alle* mogelijke werelden moeten bestaan, wat helemaal niet kan omdat we net zagen dat het in ten minste één mogelijke wereld *niet* bestaat! Als dus een maximaal groot wezen *mogelijk* niet bestaat, dan kan het in geen enkele mogelijke wereld bestaan, en dus ook niet in de actuele wereld.

Zo staan er uiteindelijk twee argumenten tegenover elkaar. Volgens het argument van Plantinga is een maximaal groot wezen mogelijk en volgt dat het ook echt bestaat. Volgens het omgekeerde argument is het mogelijk dat er *niet* een dergelijk wezen is, waaruit volgt dat het niet echt bestaat. Beide argumenten houden elkaar netjes in evenwicht. We kunnen daarom Plantinga's argument niet gebruiken om te concluderen dat God bestaat. Dit probleem laat echter onverlet dat Plantinga wel overtuigend laat zien, dat als God *mogelijk* bestaat ook volgt dat God daadwerkelijk bestaat. En omdat het niet onredelijk is te geloven dat God mogelijk bestaat, is het dus op grond van Plantinga's argument ook redelijk om te geloven dat God bestaat. Het argument van Plantinga maakt de bewijslast voor de atheïst dus zwaarder. Iemand die wil beargumenteren dat God niet bestaat, zal namelijk moeten laten zien dat het bestaan van God zelfs niet *mogelijk* is. En dit is een veel zwaardere opgave dan te betogen dat God *feitelijk* niet bestaat.

Het is overigens opmerkelijk dat het ontologisch argument dat Anselmus ruim negenhonderd jaar eerder ontwikkelde geen last lijkt te hebben van genoemd 'evenwichtsprobleem'. In zijn geval is er

immers geen voor de hand liggende 'omkering' te bedenken waarbij je tot de conclusie komt dat God niet bestaat.

Er zijn bovendien hedendaagse versies van het ontologisch argument die daar evenmin last van lijken te hebben. Daarvan zullen we tot slot van dit hoofdstuk een voorbeeld geven.

Het recentste ontologisch argument

De Oostenrijker Kurt Gödel (1906-1978) is de beroemdste logicus na Aristoteles. Wereldwijd is hij vooral bekend geworden door zijn twee onvolledigheidsstellingen die hij al op vijftientigjarige leeftijd publiceerde, en waarmee hij kort gezegd bewees dat geen enkel logisch systeem in staat is om alle wiskundige waarheden (en haar eigen consistentie) te bewijzen. Gödel werkte al jaren aan zijn eigen versie van het ontologisch argument voor het bestaan van God, maar hij hield het strikt geheim en vertelde er pas over toen hij dacht dat hij stervende was. Hij gaf toen ook toestemming aan zijn student Dana Scott om een kopie van zijn argument te maken; Scott behandelde het tijdens een seminar en het rouleerde ook in privé-kringen. Echter pas na Gödels dood in 1978 werd het argument officieel gepubliceerd, om vervolgens een heel eigen leven te gaan leiden.

Alexander Pruss is een Amerikaans analytisch filosoof verbonden aan Baylor University in Texas. Hij heeft onlangs een sterk verbeterde versie van Gödels ontologisch argument uitgewerkt. Het artikel waarin hij dat doet, heet *A Gödelian Ontological Argument Improved Even More* en verscheen in 2012. Essentieel voor de redenering zijn bepaalde soorten eigenschappen, namelijk positieve, sterk positieve en uniek makende eigenschappen. Hieronder zal ik de argumentatie van Pruss op de voet volgen en laten zien hoe je inderdaad kunt afleiden dat God bestaat door verder door te denken over deze eigenschappen.

Pruss vertrekt, net zoals Gödel, vanuit het idee van een *positieve eigenschap*. Dat is een eigenschap die de bezitter ervan zelf niet beperkt, maar waarvoor geldt dat het niet bezitten ervan wel een bepaalde beperking inhoudt, hoe klein dan ook. Denk bijvoorbeeld aan 'almachtig zijn', 'alwetend zijn', 'algoed zijn' en 'eerste oorzaak van de wereld zijn'. Maar ook, en dat is verderop van belang, 'noodzakelijk bestaan'. Het bezit van dit soort kenmerken doet in geen enkel opzicht iets aan je af, terwijl het je wel limiteert, als je het niet bezit. Wie niet almighty is, kan immers niet alles en is dus in een bepaald opzicht begrensd, al zal niemand in zijn of haar dagelijkse leven daar moeite mee hebben. Je kunt vanuit dit idee van 'positieve eigenschappen' ook nadenken over wat een perfect wezen eigenlijk is. Zo'n wezen wordt natuurlijk op geen enkele manier beperkt. Een andere manier om dat te zeggen is: een perfect wezen bezit alle positieve eigenschappen die er zijn; als zo'n wezen er ook maar eentje niet zou bezitten, dan zou die ergens toch beperkt worden en niet volmaakt zijn.

Zoals gezegd, als je een positieve eigenschap niet bezit, limiteert dat je. De ontkenning van een positieve eigenschap – denk aan *niet* almachtig zijn, *niet* alwetend zijn – kan dus zelf geen positieve eigenschap zijn. Zulke ontkenningen zijn namelijk beperkend, ook al zullen maar weinigen die één van deze kenmerken bezit daar in de praktijk echt een probleem mee hebben.

Verder zijn alle eigenschappen die *volgen uit* een positieve eigenschap zelf ook positief. Een positieve eigenschap beperkt je immers op geen enkele manier, dus dan kunnen ook de gevolgen ervan je niet beperken (anders zou die eigenschap je indirect beperken) en daarom moeten ook die gevolgen zelf positief zijn.

Daarnaast kunnen twee willekeurige positieve eigenschappen altijd samen gaan. Ze sluiten elkaar dus niet logisch uit. Neem maar eens twee willekeurige positieve eigenschappen, A en B. Stel nu eens dat A en B *niet* samen kunnen gaan. Eigenschap A sluit dus B logisch uit. Zodra iets A als eigenschap heeft weet je onmiddellijk dat het niet B als eigenschap kan hebben. De ontkenning van B volgt dan direct uit A. Maar we hadden net geconstateerd, dat elk gevolg van een positieve eigenschap zelf ook positief moet zijn. Uit A kan dus nooit iets beperkends volgen, dus ook geen ontkenning van B. De aanname dat A en B niet samen kunnen gaan klopt dus niet. Nu waren A en B willekeurig gekozen. Elk paar positieve eigenschappen gaat dus samen. Voor elk tweetal positieve eigenschappen is er anders gezegd altijd een mogelijke wereld waarin iets deze twee eigenschappen heeft.

Tot zover het onderzoek naar ‘positieve’ eigenschappen. Nu zijn er ook bepaalde eigenschappen die *noodzakelijk* zijn voor degene die ze bezit.

Neem Jan. Jan heeft ‘mens’ als eigenschap. En Jan zou Jan niet zijn zonder deze eigenschap. Mens-zijn hoort onlosmakelijk bij hem. Anders gezegd, in alle mogelijke werelden waarin Jan bestaat heeft hij de eigenschap ‘mens’. Er is geen mogelijke wereld waarin hij bestaat en waarin hij geen mens is. Jan heeft dus *noodzakelijk* de eigenschap ‘mens’.

Veel andere eigenschappen van Jan zijn niet noodzakelijk. Stel dat Jan muzikant is. In dat geval zijn er mogelijke werelden waarin Jan bestaat, maar waarin hij geen muzikant is. Neem bijvoorbeeld de denkbeeldige situatie waarin Jan zijn opleiding aan het conservatorium afbreekt en in plaats daarvan kiest voor een bestaan als schrijver. Of, minder verstrekkend, stel dat Jan 123.678 haren op zijn hoofd heeft. In dat geval heeft hij niet *noodzakelijk* de eigenschap ‘123.678 haren op het hoofd’. We kunnen ons immers eenvoudig een mogelijke situatie voorstellen waarin Jan een haar verliest en dus minder dan 123.678 haren op zijn hoofd heeft.

Met dit in ons achterhoofd kunnen we begrijpen wat Pruss met een derde soort eigenschap bedoelt, namelijk een *sterk positieve* eigenschap.

Een eigenschap is sterk positief wanneer het positief is om die eigenschap noodzakelijk te bezitten. Denk bijvoorbeeld aan almacht. Dit is zoals we zagen een positieve eigenschap. Het levert immers geen beperking op om almachtig te zijn. Nu levert het ook geen beperking op om noodzakelijk almachtig te zijn, dus almachtig te zijn in alle mogelijke werelden waarin je bestaat - het is per slot van rekening *almacht*. Noodzakelijk almachtig zijn is dus ook een positieve eigenschap. Daarmee is almacht niet alleen een positieve eigenschap, maar ook een sterk positieve eigenschap.

Eigenschappen als 'alwetend zijn', 'algoed zijn' en 'de eerste oorzaak van de wereld zijn' zijn ook sterk positief. Immers, ook als je die eigenschappen noodzakelijk hebt, in alle mogelijke werelden, beperkt je dat nog steeds niet.

Verder zijn alle sterk positieve eigenschappen uiteraard ook positief. Als namelijk het *noodzakelijk* bezitten van een eigenschap je niet beperkt, dan kan het bezitten ervan *op zich* je natuurlijk evenmin beperken. Want als het loutere bezit van iets je al beperkt, dan zal het *noodzakelijk* bezitten ervan je zeker beperken!

Pruss laat vervolgens zien dat voor *iedere* sterk positieve eigenschap er een noodzakelijk wezen bestaat dat noodzakelijk die sterk positieve eigenschap bezit.

Dit is een stevige stelling. De afleiding hiervan verloopt als volgt. Neem een of andere *willekeurige* sterk positieve eigenschap, bijvoorbeeld alwetendheid. Eerder noemde ik al kort dat 'noodzakelijk bestaan' een positief kenmerk is. Omdat alwetendheid sterk positief is, is het noodzakelijk alwetend zijn ook positief. Eerder werd ook duidelijk dat twee positieve eigenschappen altijd gecombineerd moeten kunnen worden. Als we dit nu allemaal bij elkaar nemen, dan moet er dus een mogelijke wereld zijn waarin een wezen bestaat dat zowel noodzakelijk bestaat als noodzakelijk alwetend is.

En dan komt nu de stap die Plantinga ook al maakte. Omdat dit wezen in die mogelijke wereld noodzakelijk bestaat, bestaat het in alle mogelijke werelden. Dus ook in de echte wereld waarin wij leven. En omdat het bovendien in die mogelijke wereld noodzakelijk alwetend is, heeft het die eigenschap in alle mogelijke werelden, waaronder onze werkelijke wereld. Er bestaat dus werkelijk een noodzakelijk bestaand wezen dat noodzakelijk alwetend is. Welnu, omdat alwetendheid een willekeurig gekozen positieve eigenschap was, geldt dit voor alle sterk positieve eigenschappen. Oftewel, zo luidt de conclusie: Voor *iedere* sterk positieve eigenschap is er een noodzakelijk bestaand wezen dat die eigenschap noodzakelijk bezit.

We zouden deze wezens elk een 'god' kunnen noemen, met een kleine letter. Want we weten nog niet of het om verschillende noodzakelijke wezens gaat of om hetzelfde wezen. Het is nog maar de

vraag of er een wezen is die alle sterk positieve eigenschappen als enige heeft. En daarom hebben we nog niet de conclusie bereikt dat God, met hoofdletter, bestaat.

Pruss definieert echter nog een ander soort eigenschap, namelijk een *uniek makende*. Dat is een kenmerk dat twee verschillende wezens onmogelijk tegelijkertijd kunnen hebben. Denk aan 'Minister-president van Nederland zijn', 'het enige kind zijn van Suzanne', 'de enige in de wereld zijn', of 'de Oscar voor beste documentaire gewonnen hebben in 2013'. Of, van meer belang voor ons onderwerp, 'almachtig zijn' en 'de eerste oorzaak van de wereld zijn'.

Een uniek makende eigenschap: Ang Lee wint in 2013 een Oscar voor Beste Regisseur (voor de film 'Life of Pi').

Is 'almachtig zijn' inderdaad een uniek makende eigenschap? Ja, stel bijvoorbeeld dat Zeus en Apollo allebei almighty zijn. In dat geval kunnen zij allebei alles wat logisch mogelijk is ook uitvoeren. Maar het probleem is natuurlijk dat als Zeus iets wil, Apollo het tegenovergestelde zou kunnen willen. En dat botst. Eén van beiden zal hoe dan ook zijn zin niet krijgen, maar dit is in tegenspraak met het gegeven dat beide wezens *almachtig* zijn. Kortom, de eigenschap 'almachtig zijn' is dus inderdaad uniek makend. Slechts één wezen kan deze eigenschap tegelijkertijd bezitten.

Ook 'eerste oorzaak van de wereld zijn' is zo'n uniek makende eigenschap. Stel immers dat Chronos en Saturnus allebei eerste oorzaak zijn. Dan zijn zij dus allebei zelf *onveroorzaakt* en de (directe of indirecte) oorzaak van al het andere. Chronos is dan de (directe of indirecte) oorzaak van Saturnus en die is op zijn beurt weer de (directe of indirecte) oorzaak van Chronos! Maar dit is onmogelijk, omdat ze allebei *onveroorzaakt* zijn. En daarom is 'eerste oorzaak zijn' ook een uniek makende eigenschap.

Nu kun je een stapje verder gaan en zeggen dat er uniek makende eigenschappen zijn die tevens sterk positief zijn, zoals 'almachtig zijn'. Omdat, zoals we zagen, bij iedere sterk positieve eigenschap een noodzakelijk wezen hoort dat deze eigenschap noodzakelijk bezit, moet er dus een noodzakelijk wezen bestaan dat noodzakelijk almighty is.

Pruss laat nu zien dat dit wezen noodzakelijk *alle* sterk positieve eigenschappen bezit. Neem maar een willekeurige andere sterk positieve eigenschap, bijvoorbeeld 'alwetend zijn'. Omdat 'alwetend zijn' sterk positief is, is het positief om noodzakelijk alwetend te zijn. Bovendien is 'almachtig zijn' sterk positief en dus ook positief. Nu gaan, zoals we gezien hebben, twee positieve eigenschappen altijd samen. Er is dus een mogelijke wereld met daarin 'iets' dat noodzakelijk alwetend en almighty is. Het eerdergenoemde noodzakelijke wezen dat noodzakelijk almighty is bestaat uiteraard ook in deze mogelijke wereld. Want het bestaat in alle mogelijke werelden. En in die mogelijke wereld zijn genoemd wezen en dat 'iets' dus allebei almighty. Maar omdat 'almachtig zijn' een uniek makende eigenschap is, moeten in die mogelijke wereld dit wezen en dat 'iets' dezelfde zijn! In elke mogelijke wereld, en dus ook in deze, kan er immers maar eentje almighty zijn. Kortom, het wezen in kwestie is niet alleen noodzakelijk almighty, maar ook noodzakelijk alwetend. En exact hetzelfde kunnen we laten zien voor alle andere sterk positieve eigenschappen, zoals 'algoed zijn' en 'eerste oorzaak zijn'.

Er bestaat dus een noodzakelijk bestaand wezen dat noodzakelijk alle sterk positieve eigenschappen bezit, zoals 'almachtig zijn', 'alwetend zijn', 'algoed zijn' en 'eerste oorzaak zijn'. En omdat een aantal van deze sterk positieve eigenschappen uniek makend is, volgt bovendien dat er maar één wezen is die al deze eigenschappen heeft. De uiteindelijke conclusie van het argument van Pruss luidt dan ook dat er precies één noodzakelijk bestaand wezen is dat noodzakelijk almighty, noodzakelijk alwetend, noodzakelijk algoed en noodzakelijk de eerste oorzaak van de wereld is. Kortom, God bestaat.

Tot slot

Wat het argument van Pruss vooral laat zien is dat het ontwikkelen van ontologische argumenten ook in onze eigen tijd springlevend is. Er worden nog altijd interessante varianten uitgewerkt. Zo vreemd is het dus niet om puur op grond van een bepaalde definitie van God te willen beargumenteren dat God ook daadwerkelijk bestaat. Op het eerste gezicht lijkt dit natuurlijk raar,

zoals we aan het begin van dit hoofdstuk al opmerkten, maar wie de in dit hoofdstuk besproken argumenten rustig op zich laat inwerken ziet dat er juist veel voor te zeggen valt. Ook dit slag argumenten tonen aan dat het allesbehalve onredelijk is om te denken dat God bestaat.